

Frigyesi Judit

„Rövid péntek” – Dallam, fény és elkötelezettség a hagyományos zsidóknál

„Hozzájuk tartozom, közülük indultam: e sorokban pedig hozzájuk térek meg. És szólok róluk, izgalomtól rekedt és elfúló hangon... Szólok, elnézést esengve, ha netalán megint elvéteném, mint ama régi barmicván.”¹ Ezekkel a szavakkal kezdi Markovits Rodion *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák* című könyvét.

Méir Ávrám Munk, a világi tudományokban jártas, és világi munkából élő zsidó, Munkácsi Bernát apja, írja életrajzában: „Szívem nemcsak a Tórához vonzott, hanem a világi tudományokhoz is [...] Olvastam és tanulmányoztam profán könyveket fáradságos munkával [...]. Ezért vagyok mentesítve minden félrevezető eltévelyedéstől. Mégis azt mondom, hogy hasztalan erőlködésnek tűnik fel előttem ez az idő, és minden érték, amivel gazdagabbak lettünk, nem ér fel azzal a kárral, amit a hitből adtunk cserébe.”²

Szomory Dezső *Hosszúnap* című novellájában Margit jom kippurkor, bár a böjtöt betartotta, és egész nap az imaházban volt, hallgatta az imákat, maga is imádkozott, titokban mégis Andrással, keresztény szerelmével való esti találkozásukra gondolt. A várva várt találkozó azonban, András számára megmagyarázhatatlanul, szakítással végződik. Margit a novella végén örökre elbúcsúzik tőle: „Megyek haza... Nem, soha többé.” És csöndesen hazavánszorgott.”³

□ Frigyesi Judit etnomuzikológus, író. E-mail: jfrigyesi96@gmail.com

¹ Markovits Rodion: *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák*. Budapest: Noran, 2006. 8.

² Méir Ávrám Munk: *Életem története*. Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő, 2002. 22–23.

³ Szomory Dezső: *Hosszúnap*. In: Kőrössi P. József (szerk.): *Mese a számár-emberről: Magyar írók zsidó novellái*. Budapest: Noran, 2000. 71–79.

A kérdés és a tanulmány témája

Mi a titka ennek a világnak, amelyről azok, akik benne éltek, „izgalomtól rekedt és elfúló hangon” tudtak csak beszélni, akik, ha ki is léptek a hagyományos zsidó világból, mégis, életük végén, azt tartották igazi értéknek, akik a szerelem izzó szenvedélyét megtagadva, mint Margit, mégis „csöndesen hazavánszorogtak”.

Mikor haszidokkal beszélgettem, sokszor éreztem, hogy szkeptikusak azt a hozzáállást illetően, amit nem vallásos zsidók elkötelezettségnek neveznek. Egy hívő zsidó számára az elkötelezettség: az írás és a parancsolatok – a *micvék*. Az írás irányt mutat az élet nehéz pillanataiban, ezt az irányt kell követni, vagyis a Tóra parancsolatait és szellemét. Ehhez semmit nem kell hozzátenni.

Amikor mélyebbre átam magam abba a kelet-európai zsidó világba, amelyet a Soá végleg eltörölt a föld színéről, amelyet számunkra csak a kevés memoárirodalom és egy-két túlélő őrzött meg, kezdtem véleményüket megérteni. A hangsúly nem azon van, hogy van-e elhivatottság vagy nincs, hanem azon, hogy az élet, a mindennapok, a gondolat, az alkotó kifejezés módja része-e egy egésznek, vagy sem, és hogy ez az egész vajon, bár sokrétű, összetett és szövevényes, mégis olyan építmény-e, amelyben hacsak egyetlen téglá kihullik belőle, az egész összedől. Nem arról van szó, hogy van-e vagy nincs-e elkötelezettség, hanem arról, hogy az az élet, amelyről ezek a memoárok szólnak, a világképnek és a világhoz való hozzáállásnak olyan szorosán szőtt szövete volt, amelyben a mindennapok, a viselkedésmódok, és a cselekedetek – és ezekkel együtt, ha úgy tetszik, az elkötelezettség fogalma – csak egymással való összefüggésében létezett.

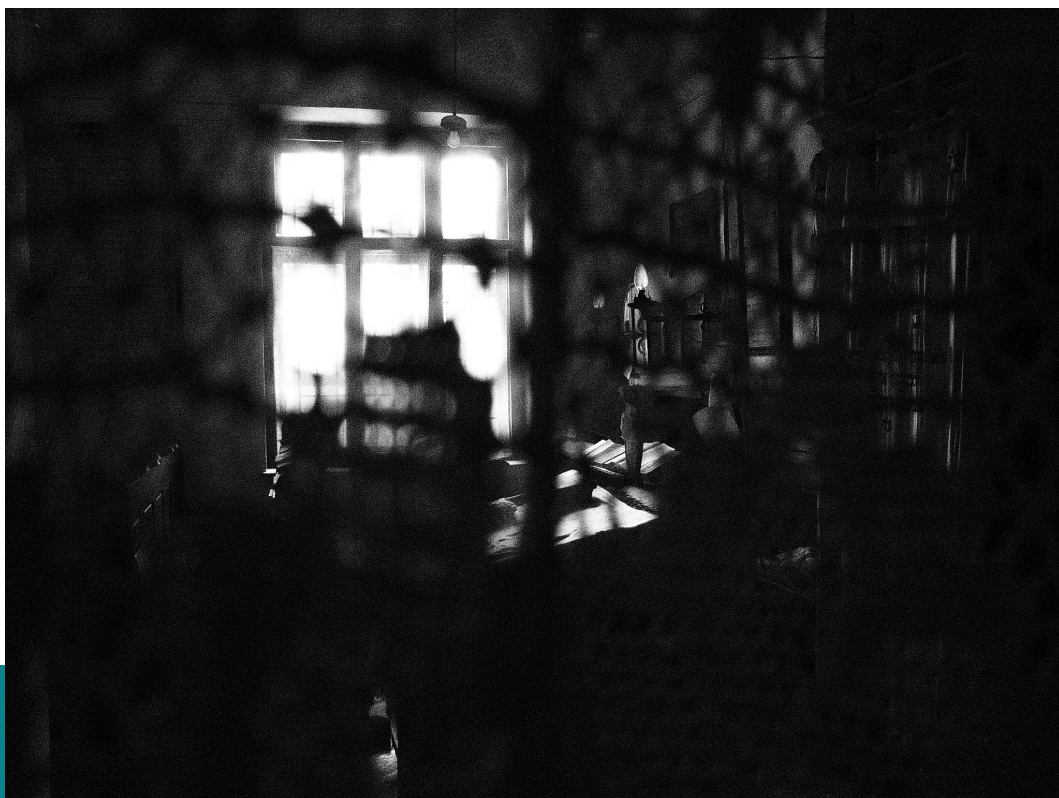
Ennek a sűrűn szőtt szövetnek volt része a zene, a dallamok, az élet hangzó tere. Nem lehet azt mondani, hogy a dallamok, a hangzás és a hangzó tér „hordozott” vagy „kifejezett” valamit, amit elkötelezettségnek nevezhetünk. Kétségtől volt bizonyos dallamoknak és hangtereknek szimbolikus, illetve metaforikus jelentése, azonban nem ez, illetve nem elsősorban ez jelenti a hangzás „súlyát” ebben a kultúrában, hanem az, hogy: *elválaszthatatlan az élet egészétől*.

A továbbiakban megkísérlem ezt a gondolatot Isaac Bashevis Singer *Rövid péntek* (דער קורצער פרייטיק) című novellájának segítségével megvilágítani. Ez az első látásra naiv, meseszerű történet meglátásom szerint Singer egyik legnagyobb alkotása. A novella az emberi odaadásnak és

szeretnek költői megragadása, azonban ennél sokkal több. A Soá előtti zsidó létnek értelmét, mozgatórugóját tárja fel: *a fejére fordított világ, a világ, a hit és a játék, a moralitás és a hétköznapok, a terek és hangzások, a sötétség és a nappal, a nyílt és a zárt, a zengő-hangzó világ és a némaság kozmikus ellentéteinek tanulmánya ez az írás.*

A novella elemei és az értelmezéséhez szükséges kontextus

Smuel-Lejbele, a szabómester és felesége, Sosa

A képet a szerző készítette.

A novella egy házaspár, férj és feleség története, akik szeretetben és istenfélelemben élik napjaikat. A legnagyobb boldogság számukra a szombat megünneplése. Egy szerencsétlen baleset következtében fiatalon meghalnak, de jóságukkal kiérdemelték, hogy a paradicsomba jussanak.

E házaspár, Smuel-Lejbele és Sosa, maguk a fordított világ, de mint kiderül, ez a fordított világ a jó világ. Karakterük zsidó férfi és zsidó feleség sztereotípiájának szöges ellentéte. Smuel-Lejbele nem talmud tudós férfi ideál („...Smuel-Lejbele rossz írásértő volt, és képtelen arra, hogy megjegyyezze a Misna egy fejezetét...”),⁴ megjelenésében nem férfias, szakmájában sem igen jeleskedik. Ügyetlen, nehéz fejű, gyámoltalan, de csöndes, szerény és jóságos ember. Sosa az ellentéte: okos, gyors felfogású, szeret tanulni, keményen és ügyesen dolgozik. Mivel Smuel-Lejbele nehezen tanulja a szent könyveket, és mivel Sosa, nő létére, jártasságra tett szert szent könyvekben – a házaspár együtt tanulmányozza az írást.

Sosa különleges nő, ezt Singer a novella több pontján hangsúlyozza. Azonban Sosa nem Jentl, tehát nem az a női karakter, akit Singer egy másik novellájában megalkotott: ő nem vágyik annyira tanulni, hogy akár férfinak álcázza magát. Sosa, és ez a novella több pontján ki van hangsúlyozva, a női szerepkörön belül marad, azon belül azonban a tudás legmagasabb szintjére jut. Ezt írja Singer:⁵

שאשע האט נאך מוידווייז לייב געהאט צו לערנען דאס טייטש-חומש.

Ami annyit jelent, hogy Sosa női módra, ahogy a nők szokták (מוידווייז), tanulta (לערנען) a Tórát (חומש) jiddis fordításban (טייטש-חומש). A hagyományos zsidó terminológiában a jiddis לערנען (lernen) szó igazi, komoly tanulást jelent, ezt a szót használják a jesivákban a Talmud tanulására. Még az is lehet, hogy Sosa dallammal tanulta a szöveget, ahogy a férfiak a Talmudot tanulni szokták. Sosa minden ünnepet megtartott, és értette, hogy miért és miként vannak ezek az ünnepek, és nincs kizárva, hogy ő volt az őrzője annak, hogy Smuel-Lejbele ne hagyjon ki semmilyen szövegbetoldást az imákból (קייין שום יוצרות) / semmilyen szlichejszt és semmilyen jecirajszt).⁶

Különösen érdekes ez a mondat.⁷

און איז נישט זעלטן געקומען דאווענען אין ווייבערשול

⁴ Singer, Isaac Bashevis: Rövid péntek. In: *Uó: Rövid péntek*. (Fordította: Balázs József Attila). Budapest: Gondolat, 1991. 213.

⁵ Singer, Isaac Bashevis: „Der kurtser fraytik” / „דער קורצער פרייטיק”. Először megjelent: *Di tsukunft* 19. 1945, (1) 50 (די צוקונפט).

⁶ Singer, 1945. 20.

⁷ Singer, 1945. 19.

Azt jelenti: „Nem volt ritkaság, hogy elment imádkozni a női imaházba.” Singer azt írja „דאווענען, (*davenen*)”, ami a recitálással való imádkozást, a tudós, értő, odaadó és elmélyedt imádkozást is jelenti. Tehát Sosa feltehetően nemcsak olvasta a szöveget, hanem értéssel és odaadással imádkozott. Hogy mi volt pontosan a „ווייבערשול” (weiberschul = női imaház), nem világos. Lehetséges, hogy egy a nők számára fenntartott kisebb különálló épület lehetett, vagy a nők részére fenntartott külön terem egy nagyobb imaház-tanház komplexumban, habár az sincs kizárva, hogy egyszerűen a zsinagóga női karzata, ahogy a magyar fordítás értelmezi. Singert ismerve, talán nem túlzás azt állítani, az hozza a házaspárra az áldást, az teszi kapcsolatukat harmonikussá, hogy a nőé a vezető szerep, azonban anélkül, hogy kettejük között versengés volna.

A legfontosabb azonban: jó emberek. A novella folyamán egyre inkább megértjük, hogy a két ember egymásnak lett rendelve, mindkettő azt kapta a másikban, ami szemében a legnagyobb érték, becsületességet, jószágot, egymás segítségének igényét, odaadást, lojalitást. Smuel-Lejbele és Sosa őszintén szeretik egymást, és boldogok egymással.

Kiderül ez a novella számos részletéből, de – a szerelmi jelentettől eltekintve – legnyilvánvalóbb talán abban a jelenetben, amikor Smuel-Lejbele a szombati asztalnál az „Ésesz hájil”-t, a feleség dicséretéről szóló verset egy dalszerű dallammal (מיט א ניגון) olvasta fel számára (געזאגט מיט א ניגון אשת חיל). A novellából kiderül, hogy Smuel-Lejbelének többször el kellett olvasnia a szöveget jiddis fordításban, míg – az egyébéként valóban nem egyszerű – héber eredetét megértette (Példabeszédek 31:10–31). Az évek során Smuel-Lejbele annyira elmélyedt a szövegben, hogy feleségét ismerte fel a *Mislé* (משלי) ókori szövegének szimbólumaiban.⁸

⁸ Károli fordításában: Példabeszédek könyve: 31. fejezet.

A képet a szerző készítette.

E jelenet súlyát valójában a novella eredeti jiddis változatából és a zsidó hagyományok ismeretében érthetjük meg. Az angol és a magyar fordításban a vers kezdete „Ésesz hájil” (אשת חיל) meg sincs említve. A hagyományt ismerők számára, ha a jiddist olvassák, egyértelmű, miről van szó: hagyománytartó zsidó családban minden szombaton éneklük ezt a verset, általában egy dal dallamára. Smuel-Lejbele tehát semmi különös nem vitt véghez, mindössze arról van szó, hogy ő ezt a régies és csaknem abszurd, erősen túlzó verses dicséretet nemcsak a szokás kedvéért olvasta föl, hanem mélyen átérezte, és személyesen Sosára vonatkoztatta. Ez a „többlet”, hogy az ezerszer és mindenki által minden szombaton mondott szöveg, Smuel-Lejbele számára igazivá vált – ez volt a legtöbb, amit Sosának adhatott.

Sosa, Smuel-Lejbele énekét hallva, ezt mondja magában:

איך בין א זינדיקע אשה, א געוועזענע דינסטמויד, א יתומה, און גאט האט מיר געבענטשט מיט א געטרייען מאן און ער זאגט וועגן מיר לויב-רייד

„Itt vagyok én, bűnös asszony, árva lány, egykori szolgálólány, és Isten megáldott engem egy hűséges férjjel, aki dicsőítő éneket mond rólam.”⁹

A „bűnös asszony” (זינדיקע אשה) bibliai utalás, a szolgálólány („דינסטמויד”) a saját korábbi életére utal, az árva (יתומה) a zsoltárok héber szava, és a magyar fordítással ellentétben,¹⁰ Sosa szemében őt Isten nem „kiválasztotta”, hanem megáldotta (גאט האט מיר געבענטשט): a szerető házastárs, a jó ember – szemében a legnagyobb áldás, amit egy ember kaphat.

A jiddis eredetiben a magyarnál és az angolnál sokkal világosabb, hogy e két ember az életet a zsidó szent könyvek fényében, annak sűrűn szövött szövetében éli, hogy úgy mondjam: e szövetbe burkolódzva látják magukat és egymást. Érthető ez a fordításból is, azonban az eredeti jiddisben maguk a szavak hordozzák a szent szövegek hangulatát, logikáját, utalásait – nincs szükség emlékeztetőkre és magyarázatokra.

Ahol a magyarban azt olvassuk „befogott az asztal melletti éneklésbe”, vagy hogy „szombati himnuszokat” énekelt – ezek a képek világi vagy keresztény olvasatban felidéznek egy bizonyos hangulatot, ami nagyon különbözik a péntek esti otthoni családi szertartás hangulatától. Singer eredeti verziójában nincs szó himnuszokról, mint ahogy ezek a versek valóban nem himnuszok, hanem úgynevezett zmireszek. A „zmiresz” a héber „zemer” szó többes száma; „zemer” azt jelenti: dal. Azonban érdekes módon, talán mivel ezek a versek egy csoportban kis különálló könyvben lettek kiadva, a többes szám átvette az egyes jelentését: „zmiresz” a gyakorlatban (bár a nyelvtan szerint hibásan) egy dalt jelent, azonban kifejezetten és csakis e szombati verses kötetből választott szövegű dalt. A „zmiresz” tehát a szombatira szánt, többnyire középkori, misztikus jelentésű versek egyikét, illetve annak énekelt előadását jelenti.

A szombati asztalnál ugyanis nem egyszerűen kedvükre énekelgetnek az asztal körül a család tagjai, hanem ezekből a versekből mondanak el néhányat, az azon a vidéken szokásban lévő dallamokra. A szövegek sorrendje rituális rendet követ, a vers metaforikus értelme szerint. Nem szükséges mindet elénekelni, nem is lehet, hiszen nagyon sok szombati

⁹ Singer, 1945. 21, saját fordítás.

¹⁰ Singer, 1991. 217.

zmiresz létezik, azonban tudni kell, melyik szöveget melyik szombati étkezésnél (péntek este vagy a szombati nap folyamán), és annak menetében éppen mikor lehet, ha a jelenlévők úgy kívánják, elénekelni. A jiddisül tudó olvasó felismer egy bizonyos hagyományt abból, hogy Smuel-Lejbele és Sosa szombati asztali éneklést e három zmiresszel kezdte:

אתקינו סעודתא, כל מקדש, יה ריבן

Sőt, aki jártas a hagyományban, valamennyire el is tudja képzelni, milyen jellegű dallamokat választhattak ezekhez a szövegekhez, és milyen volt e zmiresszeknek a hangulata.

A jiddis eredetiben, amikor Smuel-Lejbele vagy Sosa jótéteményéről van szó, többnyire ez a semmilyen nyelvre nem lefordítható héber szó jelenik meg: מצווה, illetve többes számban, מצוות (micve, micvot). A micve (vagy modern kiejtésben: micva) nem egyszerűen jó cselekedet, hanem olyan cselekedet, amely egy zsidó számára meg van parancsolva; micve tulajdonképpen parancsot jelent. Ezek közé tartozik a szegények és az árvák megsegítése, a betegek ápolása, a szülők tisztelete, a szombat megtartása, a kóserság, a szent könyvek olvasása és értelmezése – tehát az életnek, egy külső szemlélő szemszögéből, egymással alig összefüggő, szerteágazó „szabályai”. Egy zsidó ember számára azonban mindezek összeállnak egy általános érzésbe, életfelfogásba. Nem úgy gondol az egyikre, hogy az jócselekedet, és a másokra meg, hogy az vallás. Minden micva a zsidó „élet-szövet” egy szála.

Ami e két ember életét befonja, irányítja, össze- és átszövi, ami őket élteti, azt nem lehet egyszerűen vallásnak nevezni, mint ahogy a zsidó hagyományban a szokásokat, ünnepeket és hitet nem is nevezik vallásnak: a hagyományos zsidó nem gondol a zsidó életvitelre úgy, mintha az vallás volna. Smuel-Lejbele és Sosa nem a vallás szabályait követték, hanem belül-benre éltek egy életben, amelynek meg voltak, hogy úgy mondjam a játékszabályai. Másfajta életet nem is tudtak volna elképzelni maguk számára. És jó volt ezeket a „játékszabályokat” betartani.

A hagyományos zsidó élet „szöveve”: hit és irónia

A képet a szerző készítette.

Jó volt, nemcsak azért, mert rendszert hozott az ember életébe, hanem még inkább azért, mert létrehozott egy világon kívül eső világot, egy világok feletti világot. Akik egy másik kultúra felől közeledtek ehhez a világhoz, azok számára képzeletbeli, és talán őrült világnak tűnt. Belülről nézve viszont ez volt az egyetlen értelmes világ.

Az értelme és súlya ezeknek a szabályoknak, szokásoknak és gondolkodásmódnak egyrészt abban állt, hogy ezek segítségével az egyszerű ember közvetlen kapcsolatban érezhette magát a kozmikus világgal. A szombat jó volt. Lehetett pihenni, enni, énekelni. De sokkal inkább jó volt azért, mert, mint azt minden Istenhívő zsidó ember tudja, „Isten hat nap alatt teremtette a világot és a hetediken megpihent”. Másképp kifejezve: azért volt jó, mert az egyszerű ember egyszerű öröme egy kozmikus, az emberi képzelőerőt meghaladó misztikum metaforájává vált.

Értelme és súlya volt azért is, mert a zsidó életmód, az ünnepek és a micvék rendszere kimeríthetetlen. Nem egyszerűen szabályrendszerrel volt szó, legalábbis, akik ebbe a kultúrába beleszülettek, nem így látták. Egy komplex, izgalmas, önmagával állandóan vitakozó, önmagát csodás történetekben elmélyítő világot jelentettek e szokások.

A „rendszer” nem jó szó a vallási élet leírására, a már korábban használt „szövet” jobban megvilágítja, miről is volt szó. Egy „életszövet” volt, amelyet minden ember, minden házaspár, minden család szövögetett, különböző forrásokból tanult több vagy kevesebb tudásból – a szent szövegek kimeríthetetlen, hosszú köteteiből, és azoknak további kimeríthetetlen parafrázisaiból. A szent szövegeknek e végtelen halmazában volt rendszer és volt rangsorolás, világos volt, melyek a fontosabb könyvek és tanítások. De e tanítások finomítása, valódi megértése és interpretálása sosem ért véget, és a végső döntés az ember életének menetéről, egyéni döntés volt. E szent szövegek és értelmezéseik nem elméleti viták számára születtek, hanem arra, hogy beleolvadjanak az ember életébe. Hogy az ember úgy lássa az életét, mintha ezek a könyvek és ezek a szavak életre kelnének a mindennapjaiban.

Mielőtt a novellára visszatérnék, szeretném két másik írásból vett példával megvilágítani ezt a szemléletet.

Avigdor Hameiri írja nagyapjáról:

„Vallásosság?”

Nagyapa, aki olyan vallásos volt, mint a többi kárpátaljai zsidó, abszolút nem volt vallásos. Sose feküdt le, sose aludt el – se éjjel, se délután – anélkül, hogy a mellét ne takarta volna egy héber könyv, nyitva, mintha a szíve tovább olvasná vagy tanulná. Volt egy kis könyvtár a házban a harminckét kommentáros bibliától kezdve a Talmudon és a Midráson keresztül egészen a legnagyobb héber költő, Luda Léb Gordon és a legnagyobb prózai lírikus, Micha Jozsef Berdicsewszik műveiig, köztük igen nagy számban az »Istenfélő könyvek« – de mindennek semmi köze nem volt az istenfélelemhez. Központja a héber kultúra volt. Amelynek a nyelv a bőre nem pedig, mint tévesen mondják, a ruhája, a meze. Az élő, organikus vérével táplált bőre, amely a kultúrával együtt fejlődik vagy senyved, amely – ha megsérül – a kultúra fájlalja, és ha komolyan megsérül, a kultúra bele is halhat.

Ezt a bőrt ápolta nagyapa olyan szerelemmel, amelyet sehol és senkinél nem láttam többé.”¹¹

Ez az élet egyszerre volt mélyen elkötelezett és abszurd. Abszurd voltát azok is látták, akik teljes lényükkel benne éltek, akik számára ez volt az egyetlen emberhez méltó világ. Ez a kettősség – hit és irónia – jár át szinte minden írást és visszaemlékezést.

Ez a zsidó gondolkodásba integránsan beépített kettősség és belső ellentmondás a talán legnagyobb héber nyelvű író, Smuel Joszef Agnon műveinek is lényege. Agnon Nobel-díjas főművében (הכנסת כלה, angolul: *The Bridal Canopy*) úgy írja le ezt a világot, hogy abban minden jelenet abszurd, csaknem szürreális, és ugyanakkor megható és mély. A mű két főhőse majdnem a karikatúráig sarkított figura, mindkettőt megmosolyogjuk, de szeretjük, mindkettő jó és becsületes ember. A főhős, Reb Judel, a „hívő zsidó”, megingathatatlan hitében, hogy az élet minden pillanata az írás megnyilatkozása, és ezzel a hozzáállással Don Quijote-i szélmalomharcot vív a világgal. Társa az egyszerű és tanulatlan Reb Nuta, egy Sancho Panza-szerű karakter, aki viszont józan „paraszti ésszel” szemléli a világot.

A könyv harmadik fejezetében találjuk azt a jelentet, amelyben Reb Nuta elmond egy vele megesett történetet, amelyből sok keserű tanulságot vont le. A történet hallatán Reb Judel elárasztja Nutát dicsérettel, amiért elbeszélése végén, annak tanulságait levonva, idézett a Talmudból, Rasiból és a Toszeftából, ezekből a tudósok által is nehezen érthető szent könyvekből. Nuta erre azt válaszolja, hogy Reb Judel örültségeket beszél, mert amiket ő mondott, azok olyan igazságok, amelyeket minden épeszű ember tud, és a saját kárán tanul meg.

Ha hihetünk Agnonnak: az elkötelezettség és a moralitás ebben a világban olyasvalami, amit ezernyi oldal elolvasása után értünk meg, de amit voltaképpen minden józanul gondolkodó ember amúgy is tud. A sok ezer oldal elolvasása örület, és a világot úgy szemlélni, mintha annak minden pillanatában az Örökkévaló nyilatkozna meg – örület. De ugyanakkor mégsem örület. Agnon mindkét hősének és a zsidó gondolkodás mindkét felfogásának igaza van: a világot úgy kell látni, ahhoz úgy kell viszonyulni, hogy abban minden elem, a legkisebb és a legnagyobb, az Örökkévalótól van, és ez a hit a zsidó felfogásban egyben azt jelenti, hogy

¹¹ Hameiri, Avigdor: Melodráma. In: Uő: *A daloló máglya. Ady és a Biblia. Versek, cikkek 1916-ig*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2006. 12–13.

az Örökkévalóval való foglalkozás, a szent könyvek állandó olvasása és értelmezése által válik a világ érthetővé számunkra. És bár ez a hit megingathatatlan – mint a Nobel-díj átvételekor mondott beszédéből tudjuk: nemcsak könyvének főhőse, hanem maga Agnon számára is –, ugyanakkor, azzal párhuzamosan, abszurd és komikus.

Ha belemélyedünk Singer novellájába, ha nemcsak a történetet olvasuk, hanem a fogalmazásban és részletekben felvillanó gondolatokra is odafigyelünk, ha nemcsak a karakterekre koncentrálunk, hanem átéljük a novellában életre kelő tereket, hangokat és atmoszférákat, akkor észrevesszük, hogy a központi téma – két ember története – mellett vagy fölött, ez az írás a zsidó élet egyfelől kedvesen és megérően ironikus és ugyanakkor monumentális megjelenítése. A szöveg lehetőséget ad arra, hogy minden mozzanatából egy szemernyi iróniát halljunk ki: egy kicsit túl sok a szeretet és a jóság, túl tökéletes Sosa, túl monumentális a szombati vacsora. Például a vacsorajelenetnek az a része, amikor a hagyomás csukától „Smuel-Lejbelének *elállt a lélegzete*, s miután megette, *kénytelen volt* felhajtani egy pohár pálinkát”¹² – lehetetlen nem hallani ebben a mondatban egy szemernyi iróniát. Egy szemernyi: tehát nem bántó, nem ellenséges irónia, hanem egy alig-hallható-felhang irónia, amely nem gúnyol, hanem mosolyog.

A továbbiakban azonban nem ezt az iróniát szeretném elemezni, hanem azt, hogyan jeleníti meg Singer, a terek, hangok és hangulatok szimbólumán keresztül, a hagyományos zsidó életet. Megkísérlem leírni, hogy miként ábrázolja e novella azt, hogy egy hagyományos zsidó számára a hétköznapi élet a kozmikus, misztikus világ vetülete, és hogyan függ ez a hit össze hangterekkel és dallamokkal és a hozzájuk kapcsolódó érzelmekkel és jelentésekkel. Négy témát szeretnék kifejteni ezek egymással való összefüggésében: a novella narratívája, mint zenei kompozíció, a novellában leírt hangterek, recitációk és dalok és ezek hatása és jelentése, a fenti két elem kapcsolata a tér és a fény élményével (fényhang jelenetek és sötétség-némaság jelenetek váltakozása), valamint a fentiek együttese, mint a kozmikus, misztikus világ vetülete, az azzal való egyesülés metaforája.

¹² Singer, 1991. 216.

Hangtér és dallam, fények és terek mint a zsidó életszemlélet metaforái

A képet a szerző készítette.

Az élet egyszerű mozzanata mint a kozmikus világ vetülete

A novella egyik csúcspontja az a pillanat, amikor Smuel-Lejbele hazafelé menet úgy látja a behavazott tájat, mintha abban Jób könyvének egy mondata kelt volna életre:¹³ „Fölfüggeszti a semmibe a Földet” / תולה ארץ / על בלימה (Jób 26,7)

Ezt a mozzanatot csak misztikus vonatkozásában érthetjük meg. Természetesen, itt is van egy szemernyi irónia, azonban ennél fontosabb az a felfogás, amely a világ minden elemében egy kozmikus lét metaforáját látja. Nem véletlen, hogy Singer a novellában nem fed fel, honnan van ez az idézet. A mondat önmagában is erős, szürreális, misztikus költői kép, amelyhez nem kell magyarázat. Mégis, e mondat (amely a jiddis szövegben az eredeti héber formájában jelenik meg) nagyobb élmény olyan olvasó számára, aki ezt nemcsak mint erős költői képet értékeli, hanem tudja, hogy e híres idézet Jób könyvéből való.

Térjünk vissza a már korábban említett két íróra, Agnonra és Hameírre. Agnon Reb Judelje nem tudott egy történetet végighallgatni anélkül, hogy abban ne lássa a szent könyvek képeit vagy gondolatait életre kelni. Hameéri nagyapja nem tudott elaludni anélkül, hogy egy héber könyvet tanulmányozott volna. Mert mindkettőjük számára ezek a tanítások és könyvek az életük, a testük volt. Ezek a könyvek és ez a nyelv nem a világ tükre vagy tanácsadója volt, hanem a világ szövetébe, az ember személyes életének szövetébe szervesen befont szál, amelyet nem lehetett onnan kitépni. A világ, az ember élete, a könyvek és szabályok – mindez egy és ugyanaz a szövet volt.

Ebben a közegben élt az a Smuel-Lejbele is, aki, amikor kilépett a regeli csodálatos tájba, úgy érezte, hogy Jób könyvének egy mondata kelt életre a szeme előtt: „fölfüggeszti a semmibe a Földet”.

Ez a mondat jelzi számunkra, hogy a novella nem csak két jó ember életéről és haláláról szól. A novella mélyebb tartalma a zsidó élet szent szövegeinek életre váltása, és még mélyebbre ásva: a zsidó élet megnyilvánulása terekben, nyitásokban és csukásokban, zajokban és hangterekben, a természet képzeleteiben – a szent szövegek feléledése térben és hangban és az emberek életében.

¹³ Singer, 1991. 216.

A novella narratívája mint zenei kompozíció

A képet a szerző készítette.

Azt mondhatnánk, a novella zenei darabként van megkomponálva. Olyan zenei darabról van szó, amelyben különféle terek és e terek hangjai váltakoznak, mintha egy kompozíció tételei volnának.

A novella kezdete e zenei darab bevezetése: a városka tere és hangja, amelyben a történet játszódik, és amely zajos gyerekek csúfolódásától, munka hangjától, asszonyok mesélésétől. A történet e külső világból fokozatosan halad a belső, zárt világba, fényből a sötétségbe, azonban a legsötétebb pillanatban a sötétség fénné válik, és a belső zárt világ megnyílik az örökkévalóság felé.

A novella bevezető zenei tétele – a városka zajai és lakói, Sosa és férje karakterének leírása – után a szombatra való készülődéssel lépünk be a darab központi tér- és zene tételeibe. Az ezután következő tételek sorában az első: a pénteki vacsorára való készülődés *belső zaja*. Singer leírása megdöbbentő: a házaspár éjjeli munkáját csaknem úgy írja le, mintha az valami titkos rituálé volna. A lakást teljes sötétség borítja be, nemcsak azért, mert éjszaka van, hanem mert a redőnyök be vannak szögezve (פארהאמערט), az ajtó bezárva (פארשלאסן). Ebben a bezártságban azonban nincs sötét és nincs csönd: égnak a gyertyák, a munka és a főzés zaja és a házaspár beszélgetése hallatszik.

Ebből *a zajból* ébrednek másnap, Sosa és Smuel-Lejbele, egy tökéletesen behavazott táj *csöndjére* és sötétségére. Az előző éjjel sötétségét fénynek kellett volna felváltania, de nem ez történt: a reggel olyan sötét volt, mint az azt megelőző éjjel. Mintha ebben a tájban előrevetítődne a novella végi sötétség és halál.

A következő „tér-zene” tétel a péntek esti szombatfogadó szertartás az imaházban, ezt követi egy „interlude”, amire később visszatérek, majd a péntek esti otthoni vacsora. *A két központi tér-zene tételt – péntek esti imaház és otthoni vacsora – a fény és a dallam határozza meg.*

Milyen befejezést várhatunk e tételek után? A továbbiakban megkísérlem részletesen bemutatni a narratívának ezeket a kvázi zenei tételeit, egymással való összefüggésüket és jelentésüket, majd tárgyalni fogom a novella befejezését ebből a szemszögből.

A narratíva központja: a zenét tartalmazó fény-jelenetek, valamint davenen és dal kapcsolata

A péntek esti szertartást megelőzően, a nap közben, a reggeli imát Smuel-Lejbele csak úgy „elimádkozta” (געדאוונט) vagy „lemondta” (געזאגט), azonban tudjuk, hogy ez a „lemondás” és imádkozás (*davenen*) csendes,

egyszerű dallamos recitálást jelent. Még a péntek esti, szombatfogadó szertartás első részében is csak egyszerű recitálásról hallunk, az Énekek éneke és más szövegek olvasása után, a hazzan is csak „mondta” a haudu-t és a lecho nerannanu imákat (...elkezdett davenolni ... lemondta az Énekek énekét ... a hazzan mondta a haudu-t és lecho nerannanu-t):¹⁴

ער איז אוועק דאווענען ... אפגעזאגט שיר השירים ... דער חזן געזאגט הודו און לכו נרננה

Azonban ezt az egyszerű recitálást, a *davenent*, Smuel-Lejbele olyan odaadással, „kavanná”-val végzi, hogy úgy érzi, szavai „a keleti falig szárnyalnak... egészen a mennyezetig, ahonnan az ima a „Dicsőség Trónusához került” (געדאוונט ... מיט כוונה... כסא-הכבוד). És csak ekkor, ez után a személyes eksztatikus imarecitáló élmény után van szó tényleges éneklésről: a leho daudi kezdetével a hazzan „énekelni” kezdett (געזונגען/gezungen), tehát nem csak recitált vagy davenolt, és Smuel Leibebe csatlakozott a dalolásához:¹⁵

דער חזן האט געזונגען לכו דודי און שמואל לייבעלע האט מיטגעהאפן

Aki ismeri a szokást, tudja, hogy a Leho daudi imáig, a közösség minden tagja magában, magának mondja a szöveget, vagyis *davenol*, recitál, „mondja” az imát. És mégis, éppen ez az egyszerű recitálás a legmegrázóbb – *ekkor imádkozik Smuel-Lejbele „kavanná”-val* (koncentrációval, szenvedéllyel). Ez az egyszerű recitáló mormogás a személyes odaadás és elkötelezettség ideje. *A dal, a közösségi ének voltaképpen feloldás és pihenés a recitálás feszültsége után.*

A zenei dráma folytatódik az otthoni péntek esti asztal körül, amikor is alig van recitáció. A pénteki asztal körül főként dalokat éneklünk, egyiket a másik után. Pontosabban: zmiresh szövegeket éneklünk, szabadon választott dalszerű dallamokra. Smuel-Lejbele „éneklí” (זינגען/zingen) az első, a házba belépéskor elmondandó zmiresh, a solajm alechem-et (זינגען/ zingen solajm alechem máláché hásoresh). Később, ahogy Singer írja, egy dal dallamára „mondja” az Ésesz hajil-t (געזאגט/ gezagt mit niggun ésesz hájil). Utána kiddust „csinál”,

¹⁴ Singer, 1945. 21.

¹⁵ Singer, 1945. 21.

vagyis elrecitálja a kiddust (געמאכט קידוש / gemakt kidus), azután további zmireszeket énekel, és Sosa halk hangon együtt dúdolja vele a dallamot:¹⁶

שמואל לייבעלע געזונגען אתקיננו סעודתא, כל מקדש, יה ריבן, און שאשע האט אים שטילערהייט
צוגעהאלפן ... געזונגען זמירות

A davenen mint az élethez való alapvető viszonyulás

A képet a szerző készítette.

E fent leírt két fénytel teli rituálé – a szombatfogadó esti imaház és a szombatköszöntő péntek esti vacsora – *dallammal teli tér*. Egyfelől nézve a zenei csúcspont a szombati vacsora, amikor a házaspár közösen dalokat énekel. Másfelől viszont nem a dalok, hanem éppen az egyszerű recitálás volt az, ami eksztázisba ragadta Smuelt. És nyilván Sosát is, ha valóban, amint azt feltételezhetjük, ilyen módon recitált, *davenolt*, a női imaházban.

¹⁶ Singer, 1945. 22. A mondat pontos fordítása: „Smuel-Lejbele elénekeli az Aszkinu szajdászát, a Kol mekádést és a Jo ribajnt, és Sosa halk hangon együtt dúdolja vele a dallamokat.”

Ennek az szerény recitálásnak, ennek a „ezt az imát csak úgy lemondjuk”, ennek a látszólag egyszerű *davenolásnak* a jelentősége sokkal nagyobb, mint első látásra gondolnánk. A novella elején, amikor imákról és szombati dalokról még szó sincs, ezt olvassuk Smuelről: „Szünet nélkül dűnnyögött, arcán mindig barátságos mosoly terült el.” Az eredeti jiddisben ezt olvassuk:¹⁷

ער האט אלעמאל אונטערגעברומט א ניגונדל און גוטמוטיק צוגעשמייכלט...

Jiddisül ez a dűnnyögés „untergrebrumt” (אונטערגעברומט, „alul”brummogás, halk brummogás), és amit Smuel-Leibele halk hangon brummog az egy ניגונדל, vagyis „nigundl”, nigunocska, dalocska. Nincs ebben a képben semmi rendkívüli; sok-sok ember sétálhatott akkoriban dallamocskákat, dallamtöredékeket brummogva az orra alatt. Azonban ismerve azt a hangzásvilágot, amely Smuel-Lejbele élettere volt, feltételezhető, hogy valami imaszerű, *davenen* szerű brummogásról van itt szó, hiszen másféle brummogni való dallammal nem volt dolga. Tudjuk, hogy a *davenen*, még istentisztelet közben is, sokszor egyszerű mormogásnak hangzik. Smuel-Lejbelét ez a *davenen* szerű dűnnyögés kísérthette útjain, ezt lehetett hallani tőle jártában-keltében.

Singer tudta, hogy egy igaz zsidó ember számára a *davenen* sosem maradhat abba. A recitáló imadallam valahol mindig folytatódik, teljesen, amikor az ember mormogja, vagy legalább az ember fejében, gondolatban – különösen olyan jó ember esetében van ez így, akinek „arcán mindig barátságos mosoly terül el”.¹⁸

A novella sötétség és a „némaság” pillanatai és a fény-hang terek koncentrikus körei

A két dallamokkal betöltött fény-teret, az imaházat és a szombati asztalt elválasztja egy egészen más hangulatú „zenei” tétel: Smuel-Lejbele útja az imaházból hazafelé.

Emlékszünk: az első éjszaka a bezártságé volt, sötétség és fény is, és munka zaja. Ezt követte a reggel hangtalan, hóval borított tájának sötétsége: az első hó-némaság. Ezután az imaház dalokkal és imarecitációval teli fényáradata következett – az első fény-zene jelenet. Mintha

¹⁷ Singer, 1945. 19.

¹⁸ Singer, 1991. 211.

egy váltakozó tételekből komponált darab volna, ezen a ponton megint beékelődik a hóval borított táj némasága: a második hó-némaság, amely Smuel-Lejbele útja hazafelé az imaházból a pénteki vacsora felé. Azonban ez a második némaság más, mint az első volt. Mintha a fehérség kinyílna: „a csillagok nagyobbaknak és határozottabbaknak látszottak, és valami csoda folytán úgy tűnt, mintha Lapsic egybeolvadt volna az éggel. Smuel-Lejbele kunyhója, amely nem messze állt a zsinagógától, az űrben lógott, ahogyan írva vagyon: Fölfüggeszti a semmibe a földet.”¹⁹

Ezután érkezünk el a második fény-zene jelenethez, és megint egy zárt térhez: a ház ajtaja és ablaka zárva, a szombati asztal fényárban úszik, és az asztal körül boldog dalolás, ahogy ezt fent leírtam. Azonban a szombati asztal fény közben nem szabad elfelejtenünk, hogy ezt a daltól zengő szobát körülöleli a néma havas táj, amelyben a föld és a kis kunyhó úgy lebeg, mintha a semmibe volna felfüggesztve. Amikor Smuel-Lejbele belép az ég semmijébe felfüggesztett kunyhójuk fényárban úszó kis szobájába, úgy érzi, megnyílt számára a „Gan Eden”, az Édenkert, a Paradicsom kapuja:²⁰

ס'שטיבל האט אים אויסגעדוכט ווי א גן-עדן.

A novellának ezen a pontján a világ bezárult és kinyílt, egyszerre dallal teli és néma – behúzódott önmagába és kinyílt a végtelen felé. Olyan világban éljük meg mindezt, amelynek hangjai és fényei időben és térben koncentrikus köröket alkotnának: fényárral és dallamokkal teli szoba a körülvevő sötétségben és némaságban. Amely körül, mint ahogy a novella végén majd meg fogjuk érteni, azonban megint fény és dallam van: a kozmosz, a mennyország fénye és zengése. E tanulmány nem ad lehetőséget e gondolat kifejtésére, de talán érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy a végtelen körforgás és a dolgok egymással ellentétes koncentrikus körökben való felfogása, időben és térben, a zsidó szer-tartás hangterének és zenéjének egyik alap koncepciója.

¹⁹ Singer, 1991. 216.

²⁰ Singer, 1945. 21.

Az emberi lét mint körforgás: a halál, amely sötétség és némaság (a davenen megszakadása) és a Paradicsom, amely fény és az angyalok kórusa

A képet a szerző készítette.

A történet tragikus vége e jelenet beteljesülése. „Az ablak felé pillantott, hogy megnézze nappal van-e már, ámde se az ablak, se az üvege nem látszott”.²¹ Minden bezáródott, felszívódott a sötétségben. És ami végképp meggyőzi Smuel-Lejbelét és az olvasót, hogy megérkeztünk a halál birodalmába, azaz, hogy nincsenek hangok többé. Se Smuel-Lejbele brummogása nem hallik, se a tücsök ciripelése, se az egerek kaparászása.

Egy hagyományos zsidó számára akkor ér véget az élet, amikor megszakad az ima-brummogás, a *davenen*, amikor megszakad a világ hangja. Mert a *davenen* nemcsak az emberi imát jelenti, hanem metaforája az

²¹ Singer, 1991. 220.

örökkön zizegő, zümmögő, susogó természetnek, amelybe az ember beleereszti az ő csendes brummogását. A brummogást, amely egy olyan igaz embernél, mint Smuel-Lejbele, egyszerre ima és mosolygás. A *davenen* a természetből emelkedik ki, a fák suhogásából, a tücsök ciripeléséből, az egerek kaparászásából. Akkor is ott van, amikor, mintha semmi nem volna, amikor az ember „csak úgy” sétál, akkor is, amikor az ember hallgat, másokra figyelve, akkor is, amikor tanul, és akkor is, amikor eksztázisban eljut hangja a dicsőség trónjához. Ez a hang, ez az ezerféle változatban felbukkanó, sosem szűnő ima-hang, amelynek szárnyain hol barátságos mosoly, hol eksztatikus érzés száll az éterbe – ez a dünyögés jelenti a hagyományos zsidó számára az elkötelezettséget. Elkötelezettség: mindig készen lenni, mindig jelen lenni az ima számára. Mindig tudni, hallani, hogy valahol valaki – és ha senki sem, akkor a természet – él, vagyis, imádkozik. A hang a jel, hogy az ember nincs elveszve, hogy a hit sűrű szövetén belül van – biztos és védett helyen.

Amikor megszakad a hang, amikor megszűnik a *davenen*, akkor érkezik el a halál.²² „Férj és feleség elnémult”. De kinyílik számukra az a másik világ, amit a semmibe függesztett havas táj megjövendölt Smuel-Lejbelének. Ebben a világban ismét hangzás van – mintha a zsidó élet örök körforgás volna némaság és hang, sötétség és fény között. Singer mennyország-képzelet zenéjében tovább zeng a zsidó elkötelezettség hangja: a természet suhogása és halk énekhang, mint ahogy Isten halk hangban jelent meg Éliás prófétának (וַאֲחֵר הָאֵשׁ קוֹל דְּמָמָה דְּקִיָּה 1Kir 19,12).

Kinyílt az igaz világ kapuja. „A csöndben szárnyuhogást és halk éneket hallottak. Isten angyala jött, hogy Smuel-Lejbelét, a szabómestert és feleségét, Sosát a Paradicsomba vezesse.”²³

²² Rendkívül kifejező leírása ennek a felfogásnak Roth Jenő története: Niran, 2014. 77–78.

²³ Singer, 1991. 222.

Irodalomjegyzék

Az alábbi irodalomjegyzék azokat a műveket tartalmazza, amelyekből a fenti írásban idéztem, illetve amelyekre közvetlenül hivatkoztam. Ez a tanulmány nem támaszkodott a Singerrel foglalkozó kritikai tanulmányokra, mivel témája nem Singer, hanem a kelet-európai tradicionális életfelfogás. A mai napig alig kutatták az ebben az írásban felvetett témákat, mint a zsidó élet hangzó tere, a hagyományos zsidó hit, mint a zenében-hangokban megtestesülő életforma, a zenei értelemben vett *davenen* mint a zsidó hit alappillérje, az imarecitáció és dalok különbsége. Kétségtelen, hogy a judaisztika tárgyalja a zsidó hit a gyakorlatban való megnyilvánulását, azonban ezek a kutatások a tágabb értelemben vett vallástörténeti, szociológia, filozófiai háttérét adják az itt megfogalmazott gondolatoknak, és nem szolgálnak ez írás észrevételeinek közvetlen forrásként, mivel nem hozzák ezeket összefüggésbe a hangtérrel, a dallammal, a *davenen*-nel. Ha utalnánk azokra a kutatásokra, amelyek valamilyen formában a zsidó hit a gyakorlatban való megnyilvánulását érintik, akkor viszont szinte minden egyes mondathoz lehetne hosszú irodalomjegyzéket függeszteni. Azok számára, akik szeretnék a fent említett témákat mélyebben megismerni, ajánlom alábbi cikkem irodalomjegyzékét:

„Music for Sacred Text”. In: Gershon D. Hundert (ed. in chief): *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. New Heave: Yale University Press, 2008), Vol. II. 1222–1225. Online: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Music/Music_for_Sacred_Texts (letöltés ideje: 2023.10.09.)

Hameiri, Avigdor: Melodráma. In: Uő: *A daloló máglya. Ady és a Biblia. Versek, cikkek 1916-ig*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2006. 12–13.

Markovits Rodion: *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák*. Budapest: Noran, 2006.

Méir Ávrahám Munk: *Életem története*. Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő, 2002.

(Munk eredetileg héber nyelven írt könyvét Ar dai Simon és Fáb ián Miksa fordította magyarra 1942-ben. A héber eredeti nem került elő, a Múlt és Jövő kiadványa e magyar kiadást követi.)

Niran (Frigyesi) Judit: *Jelek a vízen*. Budapest: Libri, 2014.

Singer, Isaac Bashevis: „*Der kurtser fraytik*”/ „דער קורצער פרייטיק”.

Először megjelent: *Di tsukunft* 1945, (1) 50 (די צוקונפט) irójaként „Yitskhok Bashevis” volt megjelölve).

Singer, Isaac Bashevis: Rövid péntek. In: Uő: *Rövid péntek*. (Fordította: Balázi József Attila). Budapest: Gondolat, 1991. 210–222.

Szomory Dezső: Hosszúnap. In: Kőrössi P. József (szerk.): *Mese a számár-emberről: Magyar írók zsidó novellái*. Budapest: Noran, 2000. 71–79.

Héber nyelven:

”עגנון, שי. הכנסת כלה, (1931). ”ירושלים וטל-אביב: הוצאת שוקן, תשכט, (1968), עמוד: כו-כז

Angol fordítás: Agnon, S. Y. *The Bridal Canopy*. New York: Schocken Books, 1967. 25–26.